

Hanna Wojtczak

Uniwersytet Śląski, Katowice

KOMENTARZE BENEDYKTA HESSEGO DO *ARS VETUS* W ŚWIETLE NOWYCH USTALEŃ

Urodzony w Krakowie ok. 1389 roku Benedykt Hesse — uczony zarówno w zakresie filozofii, jak i teologii — to jeden z pierwszych profesorów wykształconych na odrodzonym Uniwersytecie Krakowskim, z którym związany był od rozpoczęcia w 1407 roku studiów na Wydziale Sztuk aż do śmierci, czyli do listopada 1456 roku.

Po uzyskaniu w roku 1415 stopnia magistra sztuk wyzwolonych¹ rozpoczął zajęcia dydaktyczne na Wydziale Sztuk, z którym związany był nie dłużej niż do roku 1432. W Krakowie obowiązywały bowiem następujące zasady²: 1) studenci teologii mieli za zadanie prowadzenie zajęć na niższym wydziale aż do uzyskania samodzielności dydaktycznej, czyli *licentia docendi*; 2) niektórzy doktorzy teologii pozostawali na Wydziale Sztuk aż do czasu pozyskania katedry teologicznej; 3) mistrzowie promowani do kapituły św. Floriana mieli obowiązek pracować *in artibus per duos actus*, to znaczy prowadzić zarówno wykłady, jak i ćwiczenia, a wraz z podjęciem studiów na wyższym wydziale mogli ograniczyć się tylko do jednej z tych form zajęć. Zobowiązania te wygasły z chwilą uzyskania przez nich doktoratu³.

Ponieważ Hesse studia teologiczne rozpoczęte w roku 1423 ukończył uzyskaniem doktoratu w roku 1431 (katedrę uzyskał w 1432 r., a beneficjentem św. Floriana był w latach 1427–1449), można z dużym prawdopodobieństwem

---

¹ *Najstarsza księga promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1402–1541*, red. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, Warszawa: Instytut Historii PAN, 2011, s. 198.

² Informacje dotyczące historii Uniwersytetu Krakowskiego w niniejszym artykule opracowane zostały na podstawie dokumentów źródłowych, a także na podstawie literatury przedmiotu. W przypisach niniejszej pracy odsyłam do tych opracowań, które jako pierwsze podejmowały dane zagadnienie.

³ K. MORAWSKI, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. 1, Kraków 1900, s. 220–222.

przyjąć, że ok. piętnastu lat należał on do grona profesorskiego Wydziału Sztuk⁴.

W tym czasie prowadził wykłady i ćwiczenia między innymi z zakresu logiki starej (o czym informuje zachowane świadectwo bakałarskie Jodoka z Głuchołaz⁵, który w roku 1416 uczestniczył w ćwiczeniach Hessego z tego przedmiotu⁶), a także ich materialny efekt⁷, tj. zachowane komentarze do *Isagogi*⁸, *Kategori*⁹ oraz *Hermeneutyki*¹⁰.

Niestety, na temat autorstwa i tradycji przekazu tych komentarzy utrwalilo się w literaturze przedmiotu wiele błędnych ustaleń, których głównym źródłem

⁴Dla porządku niniejszego wywodu należy zaznaczyć, że zachowały się dwa dokumenty: z roku 1428 oraz z roku 1431, będące spisem wykładów i ćwiczeń, w których uczestniczyli Eustachy z Oleśnicy oraz Mikołaj z Ziębic (Münsterberg), a w których nie ma zajęć prowadzonych przez Hessego. Zob. M. KOWALCZYK, „Warsztat naukowy Wawrzyńca z Raciborza”, *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*, 1994, s. 61–62, przedruk w: M. KOWALCZYK, *Colligite fragmenta ne pereant... Studia z dziejów Uniwersytetu Krakowskiego w średniowieczu*, Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego „Societas Vistulana”, 2010, s. 283–284; zob. „Statuta Facultatis Artium”, w: *Statuta nec non liber promotionum philosophorum ordinis in universitate studiorum Jagellonica ab anno 1402 ad annum 1849*, red. J. Muczowski, Kraków, 1849, s. CXLII–CXLV. Informacje dotyczące zidentyfikowanych dotychczas świadectw bakałarskich zaczerpnęłam z nieopublikowanego dotychczas artykułu M. Stanka: „Schedae pro gradibus: przyczynek do biografii mistrzów wydziału sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z pierwszej połowy XV wieku”.

⁵Fr. Jodocus Berthold de Czegenhals/Ziegenhals, zapisany na Uniwersytecie Krakowskim w 1416 r.; stopień bakałarza uzyskał w 1418 r., a magisterium w 1421 r. (zob. *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508*, t. 1, red. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, Kraków: Towarzystwo Naukowe „Societas Vistulana”, 2004, s. 90; *Najstarsza księga promocji*, s. 200, 201).

⁶Zob. Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, cod. IV Q 36. Jodok sporządził listę wszystkich zajęć, które odbył na kursie bakałarskim. Poza wspomnianymi zajęciami uczestniczył także w wykładach Hessego do drugiej części *Doctrinale* Aleksandra z Villa Dei oraz do *O duszy* Arystotelesa. Świadectwo to zostało opublikowane w 1900 r. (zob. K. Morawski, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. 1, s. 211–212).

⁷Należy zauważyć, że komentarze Hessego do *ars vetus* nie pochodzą z początkowego okresu jego nauczania na Wydziale Sztuk, lecz z drugiego dziesięciolecia XV w. — zob. podrozdział „Czas powstania komentarzy Benedykta Hessego do *ars vetus*” w niniejszym tekście.

⁸Edycja krytyczna wstępnych kwestii Benedykta Hessego do *ars vetus* ukazała się pod tytułem *Kwestie wstępne do „Disputata in veterem artem” według Benedykta Hesse*, wyd. E. Zieliński, S. Wielgus, *Acta Mediaevalia*, 1 (1973), s. 159–297.

⁹Edycja krytyczna kwestii o ilości i o jakości Benedykta Hessego wydana została pod tytułem: *Quaestiones de quantitate et de qualitate ex quaestionibus super »Praedicamenta« Aristotelis secundum Benedictum Hesse*, wyd. H. Wojtczak, w: H. WOJTCZAK, *Quaestiones de quantitate et de qualitate ex Benedicti Hesse Commento super „Praedicamenta” Aristotelis cum quaestionibus et additionibus eius successorum. Editio critica*, (*Acta Mediaevalia*, 10), Lublin: Redakcja Wydawnictwa KUL, 1997, s. 119–213.

¹⁰Edycja krytyczna pierwszej księgi Benedykta Hessego wydana została pod tytułem: *Quaestiones super primum librum „De interpretatione” Aristotelis secundum Benedictum Hesse*, wyd. M. Maciołek, *Acta Mediaevalia*, 23 (2011).

było uznanie przez Mieczysława Markowskiego w 1968 roku kodeksu BJ 1900 za autograf Hessego¹¹, a w konsekwencji stwierdzenie, że:

- 1) Benedykt Hesse jest autorem zachowanych w BJ 1900 komentarzy do *Isagogi* oraz *Kategorii*¹², a także że zarówno ten kodeks, jak i zawarte w nim komentarze powstały w latach 1416–1420;
- 2) Hesse wykorzystywał w swojej pracy praskie kwestie zachowane w rękopisie BJ 2104¹³;
- 3) komentarz Hessego do *Hermeneutyki* nie zachował się¹⁴;
- 4) w rękopisach BJ 2455, BJ 2037, BJ 2043 znajdują się trzy odmienne, aczkolwiek podobne, *Quaestiones super artem veterem secundum Benedictum Hesse*¹⁵, które, zdaniem Markowskiego, są „zasadniczo przeróbkami [...] zredagowanymi przez mistrzów krakowskich, którzy tego komentarza używali do celów dydaktycznych”¹⁶ oraz że komentarze z rękopisu 2455 są doktrynalnie odmienne od komentarzy z rękopisów BJ 2037 oraz BJ 2043¹⁷.

Opinie te są cały czas powielane¹⁸, mimo że już w 1996 roku, przy okazji prac nad edycją krytyczną fragmentów komentarzy do *Kategorii*, znajdujących się w rękopisach BJ 1900 oraz BJ 2045, BJ 2037, BJ 2043, opublikowałam wyniki swoich badań, które w dużym stopniu falsyfikowały dotychczasowe poglądy na temat komentarzy zachowanych w wyżej wymienionych kodeksach — ich autorstwa, wzajemnych zależności i czasu powstania¹⁹.

Przede wszystkim zakwestionowałam tezę, jakoby BJ 1900 był autografem Hessego²⁰, gdyż nie znalazła ona potwierdzenia przy porównaniu pisma z tego

---

¹¹Zob. M. MARKOWSKI, „Komentarz Benedykta Hessego z Krakowa do *Isagogi* Porfiriusza”, *Ruch Filozoficzny*, 3 (1968), s. 222–224; M. MARKOWSKI, *Burydanizm w Polsce w okresie przedkopernikańskim. Studium z historii filozofii i nauk ścisłych na Uniwersytecie Krakowskim w XV wieku*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo PAN, 1971, s. 280, 290, 409. Na poparcie swojej tezy Markowski nie podał żadnych argumentów.

¹²Zob. M. MARKOWSKI, *Burydanizm w Polsce*, s. 280, 290.

¹³Tamże, s. 291.

¹⁴Tamże, s. 302.

¹⁵Tamże, s. 281–282, 291–292, 298–299.

¹⁶Tamże, s. 281.

¹⁷Tamże, s. 282, 298.

¹⁸Zob. W. BAJOR, *Benedicti Hesse Quaestiones disputatae super tres libros »De anima« Aristotelis. (Libri II et III)*, Lublin: Wydawnictwo KUL, 2011, s. 30*; M. MACIOŁEK, „Wstęp do edycji krytycznej”, *Acta Mediaevalia*, 23 (2011), s. XVIII.

¹⁹H. WOJTCZAK, „Wstęp do edycji”, w: tenże, *Quaestiones de quantitate et de qualitate ex Benedicti Hesse Commento super »Praedicamenta« Aristotelis*, s. XVII–LXX.

²⁰Tamże, s. XVII: „Brak natomiast dowodów dla uznania ich za autograf czy też oryginalny

rękopisu z rzeczywistą, rozpoznaną w roku 1958 przez Mariana Rechowicza²¹, ręką Hessego.

Wysunęłam też przypuszczenia, że dysponujemy tylko kopiami dzieła Hessego, zachowanymi w kodeksach BJ 2455, BJ 2043, BJ 2037, i że redaktorem komentarzy zachowanych w kodeksie BJ 1900 jest Paweł z Pyskowic, stwierdzając przy tej okazji:

Z pewnym zastrzeżeniem możemy zatem przyjąć, że w rękopisie BJ 1900 znajduje się sporządzona przez Pawła z Pyskowic w latach 1423–1424 redakcja komentarza Benedykta do *Kategorii* Arystotelesa oraz elementy nierozpoznanej dotąd spuścizny filozoficznej Pawła z Pyskowic, z okresu jego wykładów na Wydziale Artium²².

Powyższe hipotezy wyprowadziłam z następujących danych²³:

- 1) przekazanej mi ustnie informacji przez Marię Kowalczyk, że kodeks BJ 1900 zapisany jest w większości ręką Pawła z Pyskowic;
- 2) zestawienia faktów historycznych z roku 1423, w którym: a) rozpoczęto spisywanie kodeksu BJ 1900; b) Paweł z Pyskowic prowadził wykłady na Wydziale Sztuk; c) Hesse zainaugurował studia na Wydziale Teologii;
- 3) kolofonów zachowanych w kodeksie BJ 2455, wskazujących wprost na autorstwo Hessego;
- 4) analiz porównawczych fragmentów z komentarzy do *Kategorii* zachowanych w kodeksach BJ 1900, BJ 2455, BJ 2037, BJ 2043, a także zestawienia ich z analogicznymi fragmentami komentarza do *Kategorii*, zachowanym w BJ 1941. Ten anonimowy komentarz z roku 1406 wskazałam bowiem jako główne źródło pracy Hessego. Ustaliłam, że Hesse w swojej pracy wykorzystał ok. 80 procent tego anonimowego komentarza z roku 1406, i wskazałam go jako główne źródło jego pracy.

tekst Hessego. W rękopisie nie występuje ani razu jego [Hessego — H.W.] nazwisko, nie ma także zapisów uczynionych jego ręką. Mimo tak jednoznacznie wyrażonego stanowiska, M. Maciołek przytacza moje ustalenia na potwierdzenie tezy o rzekomym autorstwie Hessego komentarzy z kodeksu BJ 1900 (zob. M. MACIOŁEK, „Wstęp do edycji krytycznej”, s. XVIII).

²¹M. Rechowicz w roku 1958 odkrył notatkę poświadczającą autentyczność ręki Hessego, znajdującą się na górnym i dolnym marginesie f. 20v rękopisu BJ 1365 (zob. M. RECHOWICZ, *Św. Jan Kanty i Benedykt Hesse w świetle krakowskiej kompilacji teologicznej z XV w.*, Lublin: TN KUL, 1958, s. 39). Zapis ten brzmi następująco: „Huius scriptura chartae est de manu venerabilis magistri Benedicti Hesse | de Cracovia. Sacrae Theologiae Professoris Canonici Cracoviensis”. Na temat analizy pisma Hessego i funkcjonujących na ten temat w literaturze przedmiotu opinii zob. R. TATARZYŃSKI, „Autograf Benedykta Hessego”, *Przegląd Tomistyczny*, 14 (2008), s. 187–204.

²²H. WOJTCZAK, „Wstęp do edycji”, s. XIX.

²³Tamże, s. XVII–XIX, XXVII.

W toku wspólnych badań, jakie od 2013 roku prowadzę wraz z Maciejem Stankiem w ramach zespołowych grantów badawczych nad wszystkimi komentarzami zachowanymi w rękopisach BJ 1900²⁴, BJ 2043, BJ 2455, BJ 2037²⁵, BJ 1941²⁶, hipotezy te znalazły swoje źródłowe potwierdzenie, a ponadto, dzięki analizie całościowego materiału źródłowego, zgromadzone zostały nowe dane. Na ich podstawie można sformułować następujące wnioski:

- 1) kodeks BJ 1900 jest niemal w całości autografem Pawła z Pyskowic i to on jest autorem zachowanych tam komentarzy do *Isagogi* i *Kategorii*; napisał je w latach 1423–1424, a w kolejnych uzupełniał;
- 2) Hesse zredagował przypuszczalnie dwie wersje komentarzy do *ars vetus*: dłuższą i krótszą;
- 3) komentarze Hessego w wersji dłuższej powstały najprawdopodobniej w latach 1421–1422.

PAWEŁ Z PYSKOWIC — AUTOR I PISARZ
KOMENTARZY ZACHOWANYCH W KODEKSIE BJ 1900

Bezpośrednim świadectwem wskazującym na Pawła z Pyskowic jako autora zachowanych w rękopisie BJ 1900 komentarzy jest fragment kwestii z komentarza do *Kategorii*, dotyczącej kategorii *ubi*. W tekście bowiem dwukrotnie występuje Pyskowic (a także Śląsk) jako miejsce znane piszącemu, przy czym autor wypowiada się w pierwszej osobie w następujący sposób:

Sed dubitaret aliquis: quod est significatum materiale et quod formale praedicamenti *ubi*? Respondetur quod significatum eius materiale est locus; formale vero est certa distantia ad locum praesentem vel ad locum notum, et sic quicumque terminum sub tali significatione formali significant, tales sunt in praedicamento *ubi*, ut ‘ubi ego sum?’ — ‘in collegio’, ‘ubi est rex?’, et respondetur ‘in Sandis’ (statim dico quod sit remote; et sic Sandis est in praedicamento *ubi*, quia significat locum mihi cum distantia ad Cracoviam, ergo dixi: ‘rex est remote’). Si vero huiusmodi distantia non fuerit mihi remota, sed scio locum Pyskowicze, Slezya et partes ipsius, et quaero ‘ubi est rex?’, tunc dicis ‘in Lublyn’; et ego dico ‘ubi est

²⁴ Grant zespołowy NCN, nr 2011/01/B/HS1/04572: *Przygotowanie edycji krytycznej przypisanego Benedyktowi Hessemu komentarza do «Kategorii» zachowanego w rkp. BJ 1900 ff. 124v–272v*; 2011–2014 (kier. H. Wojtczak).

²⁵ Grant MNiSW, NPRH 1.1, nr 11H 11 016380, *Corpus Philosophorum Polonorum*, 2011–2016 (kier. M. Olszewski).

²⁶ Grant zespołowy MNiSW, nr 0092/NPRH3/H11/82/2014: *Źródła doktrynalne nauczania ars vetus na Uniwersytecie Krakowskim w I połowie XV wieku. Część I — Kategorie*; 2014–2019 (kier. H. Wojtczak).

hoc?', dicis 'in Slezya' vel 'Polonia', tunc iterum ad notum locum; et per notum locum significat mihi Pyskowicze vel Cracovia²⁷.

Należy przy tym zauważyć, że kodeks BJ 1900 powstał w latach 1423–1424 (na co jednoznacznie wskazują zachowane w nim świadectwa wewnętrzne)²⁸ i że w pierwszej połowie XV wieku na krakowskim Wydziale Sztuk poza Pawłem²⁹ nie było innych wykładowców pochodzących z Pyskowic. Powyższy fragment jest więc dowodem nie tylko na autorstwo, ale może stanowić także potwierdzenie charakteru pisma Pawła. Dotychczas bowiem jego ręką była jedynie domniemana, przede wszystkim na podstawie glos znajdujących się w posiadanych przez Pawła kodeksach³⁰.

Obecnie, na podstawie porównania ręki kodeksu BJ 1900 z ręką wspomnianych wyżej glos, wiadomo, że kodeks ten zapisany jest w większości ręką Pawła z Pyskowic z okresu młodzieńczego i uzupełniany przez niego później, gdy był już bakałarzem teologii. Niewykluczone, że Paweł był słuchaczem wykładów Hessego do logiki starej, a być może nawet asystował jako bakałarz w jego zajęciach. Niewątpliwie jednak zasłużył sobie na zaufanie mistrza Benedykta, o czym świadczy fakt, że to właśnie jego Hesse rekomendował jako swojego następcę na prestiżowej kanonii krakowskiej³¹.

Pod względem doktryny komentarz Pawła jest zbieżny z dziełem Hessego, jednak jeśli chodzi o gatunek literacki, teksty te zasadniczo się różnią. O ile bowiem dzieło Hessego napisane jest w postaci *quaestiones*, o tyle tekst Pawła zredagowany został jako niezwykle obszerne *commentum cum textu atque quaestio-*

²⁷ BJ 1900, f. 289v. Na ten temat zob. też M. STANEK, „Zachowane w rękopisie BJ 1900 komentarze logiczne Pawła z Pyskowic”, *Ibidem*, 1 (2014), s. 39.

²⁸ BJ 1900, f. 142v; 143r. Rok 1423 podany został w komentarzu do *Kategorii* jako przykład wyrażenia złożonego: „dicitur hoc, quod est anno domini MCCCCXXIII”. Ponieważ rok ten pojawia się w drugim traktacie należącym do trylogii *ars vetus*, można założyć, że prace nad całością rozpoczął Paweł już w roku 1422. Natomiast znajdujący się w kolofonie na f. 254 zapis: „Et sic est finis *Praedicatorum* sub anno domini 1424 in vigilia Agnetis” skłania do wniosku, że 20 stycznia 1424 roku komentarze zostały ukończone — zob. H. WOJTCZAK, „Wstęp do edycji”, s. XVIII.

²⁹ Należy zauważyć, że w kodeksie BJ 1900 imię Paweł jest (po Sokratesie i Platonie) najczęściej przywoływaną w przykładach nazwą własną.

³⁰ Zob. na ten temat R. TATARZYŃSKI, „Autograf Benedykta Hessego”, s. 198–199: „Opierając się na własnym długoletnim doświadczeniu, zdobytym w badaniach nad rękopisami Biblioteki Jagiellońskiej, nie znam pisma, które byłoby potwierdzone w sposób jednoznaczny jako autograf Pawła z Pyskowic. Jedynie z pewnym prawdopodobieństwem można wskazać na jego dukt, porównując zapisy not marginalnych, występujących w rękopisach jego proveniencji. Przykładowo autografem Pawła z Pyskowic mogą być fragmenty tekstów w rękopisie BJ 1394/1 (f. 2–24, 16–38, z porównaniem z rkp. BJ 1310, f. 43r–68v, 337r–349v) oraz w rkp. BJ 1394/2 (f. 85r–90r, 92v–93v, 142r–142v)”.

³¹ Zob. J.N. FIJAŁEK, *Studia do dziejów Uniwersytetu Krakowskiego i jego Wydziału Teologicznego w XV wieku*, Kraków: Akademia Umiejętności, 1898, s. 145.

nibus — zawiera nie tylko kwestie, ale także całe fragmenty komentowanego tekstu autorytatywnego, ich ekspozycję oraz glosy. Główną częścią komentarza Pawła są kwestie, które w większości przejął on od Hessego, nieznacznie tylko je przeredagowując. Dostyc liczne glosy i uzupełnienia widoczne na marginesach wprowadzone zostały późniejszą ręką Pawła z okresu jego studiów teologicznych (co może wskazywać, że wykłady z zakresu *ars vetus* prowadził on kilkakrotnie).

Ze względu na to, że dotychczasowy stan wiedzy na temat spuścizny intelektualnej Pawła z Pyskowic ograniczał się jedynie do jego tekstów teologicznych, rękopis BJ 1900 stanowi ważne źródło dla dalszych badań nad twórczością tego uczonego. Nie tylko bowiem rzuca światło na jego działalność związaną z Wydziałem Sztuk, ale także może być podstawą do ewentualnej identyfikacji innych jego dzieł.

DWIE REDAKCJE KOMENTARZY HESSEGO DO *ars vetus*?

Quaestiones Hessego do wszystkich trzech traktatów z zakresu *ars vetus* zachowały się w trzech kodeksach³²: BJ 2455, który powstał w roku 1428 i zawiera kolofony wskazujące na autorstwo Hessego, oraz anonimowych BJ 2043 z 1438 roku i BJ 2037, którego przybliżonym czasem powstania są lata 1435–1438³³.

---

³²Wszystkie kopie powstały w Krakowie, a ich datacja opiera się na analogicznym świadectwie wewnętrznym, a mianowicie w kwestii siódmej komentarza do *Kategorii*, przy okazji omawiania Arystotelesowskiego podziału na wyrażenia złożone i niezłożone (*complexa, incomplexa*), zarówno w argumencie, jak w odpowiedzi na niego jako przykład terminu złożonego podany został rok. Z pewnym prawdopodobieństwem można założyć, że skrybowie aktualizowali ten przykład, podając aktualną datę przepisywania tego fragmentu. Opisy kodeksów BJ 2455, BJ 2037, BJ 2043, a także BJ 1900 zostały opublikowane w postaci krótszej w: M. MARKOWSKI, *Burydanizm w Polsce*, s. 281–283, 291–292, 298–299; M. MARKOWSKI, Z. WŁODEK, *Repertorium commentariorum medii aevi in Aristotelem Latinorum quae in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur*, Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo PAN, 1974. Wersja dłuższa opisów tychże rękopisów sporządzona przez M. Markowskiego, A. Kozłowską przechowywana jest Oddz. Rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej, w postaci maszynopisu. Ze względu na to, że informacje zawarte w tych opisach są nieaktualne i niezgodne z najnowszymi badaniami, zaistniała potrzeba powtórnego przygotowania opisów omawianych tu kodeksów. Opracowane zostały one przez Macieja Stanka przy okazji prac nad edycją krytyczną komentarzy znajdujących się w wymienionych kodeksach i stanowią część wstępu do tychże edycji (w druku).

³³Ścisłe określenie roku powstania kodeksu BJ 2037 jest niemożliwe, z tego względu, że w wstępują w nim (w takich samych okolicznościach jak przedstawiono w powyższym przypisie) dwie różne daty: w argumencie podany jest rok 1428, zaś w odpowiedzi na niego rok 1438. Niewykluczone, że w argumencie skryba przepisał mechanicznie rok 1428, natomiast w odpowiedzi napisał rok wówczas aktualny 1435 (lub 1437, lub 1438). Niestety zapis w rękopisie jest niejednoznaczny, na co zwrócił uwagę M. Stanek — zob. przypis 32.

Na podstawie analizy porównawczej wszystkich trzech kopii *Quaestiones super artem veterem* można wyodrębnić dwie redakcje tego dzieła.

Pierwsza, pochodząca prawdopodobnie z tradycji pisanej, to redakcja dłuższa, która zachowana jest w całości w kodeksach BJ 2037, BJ 2043 oraz fragmentarycznie w BJ 2455 — między kopiami występują nieznaczne różnice, głównie o charakterze stylistycznym i typowo edytorskim.

Druga, prawdopodobnie późniejsza w stosunku do redakcji dłuższej i wywodząca się przypuszczalnie z tradycji ustnej, to wersja krótsza, zachowana jedynie fragmentarycznie w kodeksie BJ 2455. W tej krótszej postaci zachowały się: cały komentarz do *Isagogi*, pierwsze trzy kwestie komentarza do *Kategorii* wraz z początkiem kwestii czwartej oraz trzy ostatnie kwestie z komentarza do drugiej księgi *Hermeneutyki*.

Zachowane fragmentarycznie w kodeksie BJ 2455 obydwie wersje komentarzy — dłuższa i krótsza — są tak połączone, że sprawiają wrażenie jednorodnego komentarza.

W stosunku do wersji dłuższej redakcja krótsza charakteryzuje się: 1) mniejszą liczbą kwestii; 2) zredukowaną liczbą argumentów (*rationes*) i odpowiedzi na nie (*ad rationes*) oraz brakiem symetrii między tymi częściami (np. niekiedy *ad rationes* są pomijane); 3) skróceniem i mniejszym sformalizowaniem argumentacji; 4) większą liczbą sformułowań niedokończonych, a także błędnych. Poza wymienionymi różnicami między redakcjami zasadniczo nie mają charakteru doktrynalnego, a jedynie stylistyczny.

* * *

Nośnikiem najważniejszych informacji w kontekście badań nad komentarzami Hessego do logiki starej jest wzmiankowany kodeks BJ 2455. Wynika to z faktu, że jedynie w nim zachowały się zarówno kolofony, wskazujące na autorstwo Hessego, jak również fragmenty krótszej redakcji komentarza.

Jak już wspomniano, kodeks BJ 2455 zawiera kwestie redakcji dłuższej i krótszej, które połączone są ze sobą w ten sposób, że razem tworzą całość komentarza Hessego do *ars vetus*. Układ ten jest następujący: f. 2r–114r: krótsza wersja komentarza do *Isagogi*; f. 114v–120v + 6 wersów f. 121r: krótsza wersja od qu. 1 do qu. 6 z komentarza do *Kategorii*; f. 121r–219r: dalszy ciąg komentarza do *Kategorii* w wersji dłuższej; 219r–288v: komentarz do *Hermeneutyki* w wersji dłuższej; f. 289r–292r: ostatnie trzy kwestie komentarza do *Hermeneutyki* w wersji krótszej.

Na uwagę zasługuje dodatkowo fakt, że każda z redakcji napisana jest inną ręką³⁴: ręką oznaczoną tutaj symbolem M_{long} — wersja dłuższa komentarza, zaś ręką oznaczoną M_{brev} — jego wersja skrócona³⁵.

W związku z tym pojawia się pytanie, dlaczego w jednym kodeksie znajdują się kopie dwóch niepełnych redakcji *Quaestiones...* Hessego, które sporządzone zostały przez dwóch kopistów i to w taki sposób, że gdy jeden skryba (M_{brev}) zakończył sporządzanie kopii krótszej redakcji *Quaestiones...* Hessego (i to, można by powiedzieć nawet, w sposób całkowicie nieoczekiwany, bo w środku spisywanej kwestii i jednocześnie w środku strony kodeksu), to od tego miejsca, w którym M_{brev} się kończy, kontynuuje pisanie skryba M_{long} , sporządzając kopię dłuższej redakcji tekstu. Następnie, krótko przed zakończeniem pracy, czyli pod koniec całego komentarza do *ars vetus*, następuje ponowna zmiana kopisty, tzn. ręką M_{long} się kończy, a wraz z nią urywają się kwestie w redakcji dłuższej, pióro przejmuje ręką M_{brev} , a wynikiem jej pracy jest redakcja krótsza.

Niestety, w kodeksie nie ma żadnych dodatkowych not, które pozwoliłyby na zadowolające wyjaśnienie tego stanu rzeczy. Jedyne zewnętrzne w stosunku do tekstów *Quaestiones...* świadectwa kodeksu to znajdujące się na jego okładkach górnych noty posesorskie Magistra Marcina³⁶ i Pawła z Żarnowca³⁷, oraz widniejąca na f. 1r informacja przypominająca dedykację: *Venerabili viro domino Stanislao*. Ostatnia informacja może sugerować, że kodeks został przepisany na zamówienie, z przeznaczeniem na podarunek.

Interpretację tego kodeksu dodatkowo komplikuje fakt, że obaj kopiści pozostawili kolofony wskazujące na autorstwo Hessego.

Kolofon pierwszy (K_{long}), zwieńczający ostatnią kwestię *Kategorii* w redakcji dłuższej (f. 217r) i zapisany tą samą ręką co owa redakcja, czyli ręką M_{long} , jest następujący:

Et sic est finis quaestionum libri *Postpraedicamentorum*, quarum causa efficiens fuit et est venerabilis vir, magister Benedictus, collegiatus Cracoviensis.

---

³⁴Zmiana rąk w kodeksie nie jest związana z rozpoczęciem nowej składki, lecz następuje w połowie strony (a ściślej mówiąc — w połowie wersu, a w związku z tym nie można przyjąć złęgo złożenia kodeksu BJ 2455).

³⁵Można przypuszczać, że skryba M_{brev} był Niemcem, o czym świadczy zapisek sporządzony jego ręką, zwieńczający wykaz kwestii całego komentarza do *ars vetus*, f. 295r: „Zhostu den beten fonden her ist vorloren daz ras dortz”.

³⁶Zob. cod. C, górna okładka, wewnętrzna strona (opis wg M. Stanka).

³⁷Zob. cod. C, górna okładka, wewnętrzna strona oraz f. 296r; te noty posesorskie przypominają gmerki; u ich szczytu znajduje się zapis „INRI”, a u podstawy „ave Regina, Paul<us> de Sarno” (opis wg M. Stanka).

Natomiast kolofon drugi (K_{brev}), napisany ręką M_{brev}, znajduje się na końcu krótszej redakcji komentarza do *Hermeneutyki* (f. 292r), ale odnosi się do całości *Quaestiones...* Hessego do *ars vetus* i brzmi tak:

Et sic est finis disputatarum veteris artis, pronunciata <rum> per reverendum magistrum Benedictum hesse de Cracovia, et sunt finita hora quinta III <sc. dies> marcii>s<³⁸.

Należy zauważyć, że w obydwu kolofonach odmienny jest sposób określenia autora znajdujących się tam komentarzy. W pierwszym kolofonie (K_{long}) Hesse został określony jako *causa efficiens* tego dzieła. Sformułowanie to nawiązuje prawdopodobnie do XIII-wiecznych prologów, w których komentator jakiegoś tekstu autorytatywnego podejmował metaprzekierowane rozważania, odnoszące się do komentowanego tekstu, mianowicie jego przedmiotu (*subiectum sive causa materialis*), struktury i metody wykładu (*causa formalis*), autorstwa (*causa efficiens*) oraz intencji (*causa finalis*). W tym kontekście można więc uznać, że kolofon ten jednoznacznie wskazuje Hessego jako autora komentarza. Dodatkowym wzmocnieniem tego wydaje się występujące w kolofonie sformułowanie *fuit et est*.

Należy przy tym zauważyć, że wprawdzie omawiany kolofon odnosi się jedynie do *Postpredykamentów*, czyli do trzeciego (ostatniego) traktatu *Kategorii*, to jednak informacje w nim zawarte należy odnieść do całego komentarza do *Kategorii* (a w każdym razie do części zapisanej ręką M_{long}), z tego względu, że: a) wyróżnienie *Postpredykamentów* jako traktatu niezależnego od pozostałych tekstów nie znajduje potwierdzenia w analizach porównawczych z pozostałymi dwiema kopiami (cod. BJ 2037 i cod. BJ 2043); b) średniowieczni komentatorzy, mimo że wprowadzali wewnętrzny (o charakterze metodologicznym) podział tekstu *Kategorii* na trzy traktaty, które „tytułowano”: *Antepredicamenta*, *Praedicamenta (vera)*, *Postpredicamenta*, to nie traktowali ich jako oddzielnych dzieł, lecz jako jedną całość, akcentując ich komplementarność.

Biorąc dodatkowo pod uwagę, że wszystkie księgi wchodzące w skład *ars vetus* (*Isagoga*, *Kategorie*, *Hermeneutyka*) stanowiły całość i zgodnie ze statutami komentowano je łącznie, można uznać, że omawiany tu kolofon odnosi się do wszystkich komentarzy (w redakcji długiej), składających się na trylogię *ars vetus*.

Reasumując, należy zauważyć, że zarówno wyrażenie *causa efficiens*, jak i podkreślenie *fuit et est* bardzo mocno akcentują autorstwo Hessego. Może to także wskazywać, że kolofon K_{long} zwieńcza kopię tekstu autoryzowanego przez

³⁸M. Stanek zwraca uwagę, że zapis ostatnich trzech słów jest niejednoznaczny: 1) słowo *quinta* może być również odczytane jako *quarta*; 2) zapis daty dziennej *III* może być też odczytany jako *in vigilia* albo *mensis*; 3) zapis miesiąca marca może być odczytany jako *Martis*, *matris*.

Hessego lub też przez Hessego zredagowanego. Stwierdzenie takie uprawnia do przypuszczenia, że wersja dłuższa *Quaestiones...* Hessego należy do tradycji pisanej.

Drugi z przytoczonych kolofonów (K_{brev}) kończy komentarz do *Hermeneutyki* w wersji krótszej. Na szczególną uwagę zasługuje użyty w nim termin *pronunciata*, którym ówczasem określano odczytywanie tekstu na głos z prędkością pozwalającą na jego zapisanie. Znaczenie tego terminu zawężone jest do środowisk szkół i uniwersytetów, głównie Europy Środkowo-Wschodniej, w których z jednej strony studenci zobowiązani byli do posiadania własnej kopii tekstu omawianego podczas zajęć, a z drugiej nauczyciele zobligowani byli do dyktowania go jeszcze przed rozpoczęciem zajęć³⁹.

Kopiowanie tekstów przez dyktowanie odbywało się również w Krakowie, niewykluczone także, że zastępowało ono czasem wykłady. Wskazują na to zachowane krakowskie *schedae ad gradum*, czyli indywidualne oświadczenia studentów o odbytych zajęciach, które na mocy Statutów Uniwersytetu Krakowskiego z 1404 roku studenci ubiegający się o stopień naukowy na Wydziale Sztuk mieli obowiązek przygotować w postaci wykazu wszystkich wysłuchanych wykładów i odbytych ćwiczeń wraz z nazwiskami osób je prowadzących⁴⁰. W jednym z nich Mikołaj z Ziębic przedstawił odbyte zajęcia z Jerzym z Sany, który „dyktując, prowadził ćwiczenia” (*pronunciando exercitavit*)⁴¹. Może to oznaczać, że wykładowca dyktował swój komentarz lub też, posiłkując się swoimi notatkami albo komentarzem innego autora, komponował wykład równolegle spisywany przez studentów w postaci *reportationes*.

Interpretując kolofon drugi literalnie, można założyć, że Hesse w ramach swoich zajęć przedyktowywał studentom swoje komentarze do *ars vetus*, odpowiednio je skracając. Biorąc powyższe pod uwagę, można przypuszczać, że krótsza wersja *Quaestiones...* wywodzi się z tradycji ustnej. Z pewnym zastrzeżeniem można więc przyjąć, że w kodeksie BJ 2455 znajdują się *reportationes*.

Bez względu na ostateczną interpretację występujących w kodeksie BJ 2455 kolofonów nie ma wątpliwości, że Hesse jest autorem komentarzy do wszystkich trzech dzieł z zakresu logiki starej.

³⁹Zob. M. TEEUVEN, *The Vocabulary of Intellectual Life in the Middle Ages*, Turnhout: Brepols, 2003, s. 253.

⁴⁰„Statuta Facultatis Artium”, s. XV: „De intitulatione baccalariandorum et magistrandorum in cedula leccionum et exercitacionum: [...] Item quilibet promoueri cupiens ad aliquem gradum in artibus, lecciones suas ad gradum pertinentes in cedula scribat cum tempore incepcionis et terminacionis earundem. Et quod premissum est de leccionibus, hoc eciam ad exercicia pro eisdem gradibus pertinencia, simili forma volumus extendi”.

⁴¹Zob. tamże, s. CXLII–CXV.

CZAS POWSTANIA KOMENTARZY
BENEDYKTA HESSEGO DO *ars vetus*

Quaestiones Hessego do *ars vetus* (w wersji dłuższej) powstały najprawdopodobniej w latach 1421–1422. Termin ten wyznaczony został na następujących podstawach: 1) informacji zawartej w kolofonie zwieńczającym w kodeksie BJ 2455 komentarz do *Kategorii*, z którego wynika, że Hesse był wówczas *collegiatus Cracoviensis*. Natomiast, jak wiadomo z dokumentów uniwersyteckich, Hesse do krakowskiego kolegium należał od roku 1421 do — najpóźniej — początku lipca 1427, gdyż 16 lipca występuje już w aktach jako kanonik kapituły św. Floriana. 2) W latach 1422–1423 na podstawie Hessego *Quaestiones in artem veterem* (lub też prowadzonych przez niego zajęć) zredagowany został komentarz do *Isagogi* i *Kategorii* zachowany w rękopisie BJ 1900. Pisarzem kodeksu i redaktorem tekstów w nim się znajdujących, jak już wykazano, był Paweł z Pyskowic, magister sztuk od 1421 roku.

W świetle powyższych ustaleń, biorąc pod uwagę także objętość omawianego tu dzieła Hessego, należy z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że przeznaczona do kopiowania wersja dłuższa tego komentarza powstała, jak już wspomniano, w latach 1421–1422.

Natomiast czasu powstania wersji krótszej nie da się precyzyjnie ustalić i jedynie można przypuszczać, że jest to wersja, którą Hesse wygłosił już w trakcie swoich studiów teologicznych.

* * *

Reasumując, należy jednoznacznie stwierdzić, że Benedykta Hessego komentarze do *ars vetus* zachowane są w dwóch redakcjach i przekazane przez trzy kopie (BJ 2037, BJ 2043, BJ 2455), natomiast kodeks BJ 1900 jest w przeważającej części autografem Pawła z Pyskowic, zawierającym pierwsze rozpoznane dotąd dzieła, pochodzące z okresu jego działalności na krakowskim Wydziale Sztuk. Ostatecznie należy uznać i uwzględnić w dalszych badaniach, że w omawianych kodeksach zawarte są następujące dzieła:

BJ 2037 (a. 1435–1438): BENEDICTUS HESSE DE CRACOVIA, *Quaestiones in artem veterem*

f. 1ra–121vb: In „*Isagogen*” *Porphyrii*;

f. 128v–258v: In „*Praedicamenta*” *Aristotelis*;

f. 258v–346v: In „*De interpretatione*” *Aristotelis* (incompletae);

BJ 2043 (a. 1438): BENEDICTUS HESSE DE CRACOVIA, *Quaestiones in artem veterem*

f. 2ra–121vb: In „*Isagogen*” *Porphyrii*;

f. 122ra–229va: In „*Praedicamenta*” *Aristotelis*;

f. 229vb–304va: In „*De interpretatione*” *Aristotelis* (incompleteae);

BJ 2455 (a. 1428; duabus manibus exaratus): BENEDICTUS HESSE DE CRACOVIA, *Quaestiones in artem veterem* (ab f. 2r usque ad versum 6 f. 121r et postea ab f. 289r usque ad f. 292r redactio brevis)

f. 2r–114r: In „*Isagogen*” *Porphyrii*;

f. 114v–219r: In „*Praedicamenta*” *Aristotelis*;

f. 219r–292r: In „*De interpretatione*” *Aristotelis* (incompleteae);

f. 292v–295r: Tabula quaestionum in manuscripto asservatis;

BJ 1900 (1422–1424): PAULUS DE PYSKOWICE, *Commentum in artem veterem cum posterioribus additionibus atque glossis eiusdem*

f. 1r–155v: *Commentum in „Isagogen” Porphyrii*;

f. 156v–310v: *Commentum in „Praedicamenta” Aristotelis*.

BIBLIOGRAFIA

Wykaz rękopisów

Kraków, Biblioteka Jagiellońska, cod. BJ 2037, BENEDICTUS HESSE, *Quaestiones in artem veterem*.

Kraków, Biblioteka Jagiellońska, cod. BJ 2043, BENEDICTUS HESSE, *Quaestiones in artem veterem*.

Kraków, Biblioteka Jagiellońska, cod. BJ 2455, BENEDICTUS HESSE, *Quaestiones in artem veterem*.

Kraków, Biblioteka Jagiellońska, cod. BJ 1900, PAULUS DE PYSKOWICE, *Commentum in artem veterem*.

Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, cod. IV Q 36.

Źródła drukowane

- BENEDICTUS HESSE, „Kwestie wstępne do »Disputata in veterem artem« według Benedykta Hesse”, wyd. E. Zieliński, S. Wielgus, *Acta Mediaevalia*, 1 (1973), s. 159–297.
- BENEDICTUS HESSE, *Quaestiones de quantitate et de qualitate ex quaestionibus super »Praedicamenta« Aristotelis secundum Benedictum Hesse*, wyd. H. Wojtczak, w: H. WOJTCZAK, *Quaestiones de quantitate et de qualitate ex Benedicti Hesse Commento super »Praedicamenta« Aristotelis cum quaestionibus et additionibus eius successorum. Editio critica*, (*Acta Mediaevalia*, 10), Lublin: Wydawnictwo KUL 1997, s. 119–213.
- BENEDICTUS HESSE, *Quaestiones super primum librum „De interpretatione” Aristotelis secundum Benedictum Hesse*, wyd. M. Maciołek, *Acta Mediaevalia*, 23 (2011), s. 3–181.
- Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508*, t. 1, red. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 2004.
- Najstarsza księga promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1402–1541*, red. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, Warszawa: Instytut Historii PAN, 2011.
- „Statuta Facultatis Artium”, w: *Statuta nec non liber promotionum philosophorum ordinis in universitate studiorum Jagellonica ab anno 1402 ad annum 1849*, red. J. Muczkowski, Kraków 1849, s. I–CCXL

Literatura przedmiotu

- BAJOR, W., *Benedicti Hesse Quaestiones disputatae super tres libros »De anima« Aristotelis. (Libri II et III)*, Lublin: Wydawnictwo KUL, 2011.
- FIJAŁEK, J.N., *Studia do dziejów Uniwersytetu Krakowskiego i jego Wydziału Teologicznego w XV wieku*, Kraków: Akademia Umiejętności, 1898.
- KOWALCZYK, M., „Warsztat naukowy Wawrzyńca z Raciborza”, *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*, 44 (1994), s. 49–62 (przedruk: M. KOWALCZYK, *Colligite fragmenta ne pereant... Studia do dziejów Uniwersytetu Krakowskiego w średniowieczu*, Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego „Societas Vistulana”, 2010, s. 271–284).
- MACIOŁEK, M., „Wstęp do edycji krytycznej”, *Acta Mediaevalia*, 23 (2011), IX–LII.
- MARKOWSKI, M., WŁODEK, Z., *Repertorium commentariorum medii aevi in Aristotelem Latinorum quae in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur*, Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, 1974.
- MARKOWSKI, M., „Komentarz Benedykta Hessego z Krakowa do *Izagogi* Porfiriusza”, *Ruch Filozoficzny*, 3 (1968), s. 222–224.
- MARKOWSKI, M., *Burydanizm w Polsce w okresie przedkopernikańskim. Studium z historii filozofii i nauk ścisłych na Uniwersytecie Krakowskim w XV wieku*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, 1971.
- MORAWSKI, K., *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. 1, Kraków, 1900.
- RECHOWICZ, M., *Św. Jan Kanty i Benedykt Hesse w świetle krakowskiej kompilacji teologicznej z XV w.*, Lublin: TN KUL, 1958.

- STANEK, M., „Zachowane w rękopisie BJ 1900 komentarze logiczne Pawła z Pyskowic”, *Ibidem*, 1 (2014), 38–55, <http://ibidem.us.edu.pl/issues/1.pdf> (dostęp 2018-28-12).
- TATARZYŃSKI, R., „Autograf Benedykta Hessego”, *Przegląd Tomistyczny*, 14 (2008), s. 187–204.
- TEEUVEN, M., *The Vocabulary of Intellectual Life in the Middle Ages*, Turnhout: Brepols, 2003.
- WOJTCZAK, H., *Quaestiones de quantitate et de qualitate ex Benedicti Hesse 'Commento super „Praedicamenta” Aristotelis’ cum quaestionibus et additionibus eius successorum*, (Acta Medievalia, 10), Lublin: RW KUL, 1997.

BENEDICT HESSE’S COMMENTARIES ON THE *ARS VETUS* IN THE LIGHT OF NEWLY ESTABLISHED DATA

S U M M A R Y

It has been established through studies on the Cracovian commentaries on the *ars vetus* dating from the first half of the 15th century that Hesse’s commentaries are extant in three copies i.e.: BJ 2037, BJ 2043, BJ 2455, held to date as texts of an unidentified student of Hesse. An analysis of all extant copies of the *Quaestiones super artem veterem* permits one to believe that Hesse edited two versions of commentaries on the *logica vetus*. The first, issuing from a written tradition, is preserved in full in codices BJ 2037, BJ 2043 and fragmentarily in BJ 2455. The second, probably a later one, in relation to a longer edition and probably issuing from oral tradition, is a shorter version, preserved only fragmentarily in codex BJ 2455. In this shorter version, the following texts are preserved: the complete commentary on the *Isagoge*, the first three questions of the commentary on the *Categories* together with the beginning of the fourth question and three last questions of the commentary on the second book of *Hermeneutics*. Both fragmentarily preserved versions of the longer and shorter commentaries in BJ 2455, are joined in such a way that they give the impression of being a homogeneous commentary.

Moreover, it has been established that the commentaries on the *Isagoge* and *Categories*, hitherto ascribed to Benedict Hesse and preserved in codex BJ 1900, are, in fact, Paul of Pyskowice’s works, written by his own hand.

A detailed elaboration of the results of these studies, which justified the revision of the hitherto held viewpoint regarding Benedict Hesse's logical works, is presented in the paper.

KEYWORDS: Benedict Hesse; Paul of Pyskowice; Hesse's autograph; Commentaries

SŁOWA KLUCZE: Benedykt Hesse; Paweł z Pyskowic; autograf Hessego; komentarze